

ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА ШТЕТУ ЗБОГ НЕОСНОВАНЕ ОСУДЕ ИЛИ НЕОСНОВАНОГ ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ

НАТАША МРВИЋ ПЕТРОВИЋ

Универзитет УНИОН – Правни факултет
Косанчићев венац 2/5, Београд, Србија
Е-адреса: petroviczdravko@ikomline.net

ЗДРАВКО ПЕТРОВИЋ

Универзитет Медитеран – Правни факултет
Вака Ђуровића бб, Подгорица, Црна Гора
Е-адреса: petroviczdravko@ikomline.net

САЖЕТАК: Правни основ одговорности државе за штету због неосноване осуде или неосноване заштите јесте неопходност заштите основних људских права и слобода, гарантованих уставом и општеприхваћеним међународним правилима. Због повезаности са заштитом људских права и право на накнаду штете по овом основу (иако субјективно грађанско право) има *sui generis* правну природу. Мешовита јавно-приватно правна природа таквог захтева долази до изражаја у правној регулативи Републике Србије, јер се круг овлашћених лица и услови под којима могу остваривати право на накнаду штете одређује кривично-процесним правилима, док се постојање правно признатих видова штете и обим у којем се штета може накнадити процењују према општим правилима одштетног права. Док је легислатива изузетно прогресивна, дотле се у пракси запажа да се захтеви за накнаду штете најчешће подносе због неоснованих притвора трајања до месец дана или до три месеца, као и због неефикасности кривичних поступака који се обустављају протеком рока апсолутне застарелости гоњења. Држава би лако могла да утиче на овакву праксу. Такође, држава би морала приоритетно да извршава своје материјалне обавезе у вези с правоснажним поравнањима и досуђеним захтевима за накнаду штете.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: накнада штете, кривични поступак, неоснована осуда, неосновано лишење слободе, одговорност државе за штету, људска права

Случајеви кривичне осуде невиног лица (тзв. судска грешка) или лишења слободе осумњиченог или окривљеног према којем се касније поступак не оконча изрицањем кривичне санкције могу настати као ре-

зултати погрешних процена или злоупотреба у раду полиције или правосудних органа. Ни једна држава није кадра да спречи овакве појаве, али је утолико пре неопходно да гарантује оптималне услове за накнаду претрпљене штете оштећеном лицу. Јер, основном захтеву правичности одговара потреба да се успостави одговорност државе за овакву штету и да се лицима неосновано лишеним слободе или неосновано осуђеним та штета накнади на начин којим би се постигла њихова потпуна друштвена рехабилитација. При томе овај захтев исходи из кршења основних људских права и слобода радом државних органа. И зато постоје многоструке препреке остварењу тог захтева правичности. Први је везан за приступ легислативном уобличењу накнаде штете по основу неоснованог лишења слободе или неосноване осуде у националном законодавству, док се други односи на тешкоће остварења права на накнаду штете по овом основу.

Приступ легислативном уобличењу накнаде штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде на националном нивоу зависи од тога да ли се може успоставити одговорност државе за штету у овом домену, или је оштећени упућен да штету надокнађује од непосредног штетника (државног службеника). Поред тога, традиционалне особености које су дошле до изражаја током развоја англо-саксонског и континентално-правног система, при чему се наглашава доминантно место уставности у једном, а законитости у другом правном систему, имају својих реперкусија и на начин регулисања права на накнаду штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде, иако се те разлике на европском простору смањују захваљујући међународним стандардима Савета Европе и судској пракси Европског суда за људска права.

У поређењу са страним законодавствима европских земаља, законодавство Републике Србије, као и ранијих савезних држава у којима је Србија била једна од чланица, задивљујуће је прогресивно и усаглашено с најважнијим стандардима, пре свега Уједињених нација и Савета Европе [Мрвић Петровић, Петровић 2008: 57]. Основне слободе и права осумњичених за кривична дела и осуђених лица гарантовани су Уставом Републике Србије, а постоје и механизми за заштиту права тих лица, као што су уставносудска заштита људских и мањинских права и основних слобода и делатност заштитника грађана (омбудсмана), републичког и покрајинског. Па ипак, ситуација у пракси није охрабрујућа и у овом раду покушаћемо да укажемо на то да је основни проблем у Србији то што примена постојећих решења и правних механизма не може бити да утиче на смањење појава које доприносе повећаном броју неоснованих лишења слободе, што је очигледни пропуст државе да се постара о превенцији кршења људских права у области у којој се у та права највише задире.

Управо због значаја овог питања, у овом раду биће размотрени разлози одговорности државе за накнаду штете због неоснованог лишења слободе, биће анализирана правна природа права на накнаду штете које се остварује по овим основама, а потом ће бити указано на проблеме у остваривању права на накнаду штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде у Републици Србији.

ПРАВНИ ОСНОВ ОДГОВОРНОСТИ ДРЖАВЕ ЗА ШТЕТУ

Питање правне одговорности спада у ред централних питања опште теорије права, и то оних која имају вечиту актуелност. О правној одговорности говоримо онда када неко предузима радњу која је незаконита или противправна. Подвргавање правној одговорности састоји се у обавези онога ко крши норме заједнице (писане или неписане, моралне) да трпи принудне мере које примењују државни органи према њему. Према томе, елементи правне одговорности исходе из тога што је правна одговорност мера државне принуде, заснована на правном кажњавању и друштвеном прекору према преступнику – ономе ко прекрши друштвена правила, изражена и установљена у виду ограничења личног или имовинског статуса [Духно, Ивакин 2000: 12].

Субјект одговорности за штету у случају неоправдане осуде или неоснованог лишења слободe је држава, на коју прелази материјална обавеза за штете проузроковане радом њених органа и организација којима се поверавају јавна овлашћења. Ради се вануговорној, деликтној одговорности за штету која је специфична због нарочитих својстава државе као субјекта одговорности. Проблем је како обезбедити примену санкције према држави као субјекту одговорности, која у друштву располаже монополом физичке силе. Јер, како је тачно запазио Ђорђе Тасић, уколико има мање могућности за примену санкције утолико више расте морални интерес за извршење закона и утолико су теже и деликатније социјалне последице његовог неизвршавања [Тасић 1984: 176].

Одговорност државе за штету проузроковану радњама њених органа, као нарочито тзв. граничног подручја облигационог и управног права у савременим условима саображава се концепту заштите слобода и основних људских права и потребама гарантовања те заштите не само у националним оквирима, него и на међународном нивоу. Због тога су у садашњим условима увеколико превазиђени теоријски концепти о одговорности државе који су настајали и развијали се на прелазу између 19. и 20. века и који су се, без обзира на велике међусобне разлике, темељили на идејама о сувереној неодговорности државе или добровољном ограничењу њеног суверенитета [Мрвић Петровић, Михаиловић, Петровић 2003: 59]. Највећи напори теоретичара били су усмерени на објашњење односа суверености и одговорности државе, разјашњење основа те одговорности и на покушај одређивања критеријума разграничење јавног од приватног права. Разјашњењу ових питања значајан допринос у нашој старијој правној теорији дали су Евгениј Спекторски [Спекторски 2000: 82], Ђорђе Тасић [Тасић 1984], Слободан Јовановић [Јовановић 1922: 22], Иво Крбек [Крбек 1954: 155], Драгош Денковић [Денковић 1957].

Иако на теоријском нивоу никада није успостављена сагласност о правном основу државе за штету, ипак је још Леон Диги констатовао да је „данас (...) неоспорна тежња да се призна обавеза државе на плаћање неке накнаде. Нема сагласности у погледу правних разлога који би били најподеснији да оправдају ово решење, али то не значи много: главно је да буде признато начело одговорности и оно се признаје, што представља

једну од најкарактеристичнијих појава садашње правне еволуције“ [Диги 1988: 179].

Неке од ових „класичних“ доктринарних поставки (на пример, концепт одговорности државе за штете причињене грађанима незаконитим радом управе) одлучујуће су утицале на стварање националних законодавстава, а такође су, по инерцији, још увек прихваћене у правној теорији. Међутим, таква теоријска схватања била су израз времена у којем су настајала, а, као што знамо, епоха либерализма је окончана још с Првим светским ратом. Од тада до данас битно су се промениле околности у којима се поставља питање одговорности државе уопште, па тако и због неосноване осуде или неоснованог лишења слободе. У промењеним условима јавља се потреба критичког преиспитивања основних доктринарних поставки којима се објашњава одговорност државе за штету.

У савременом друштву све више је присутно схватање да се заштита људских права и слобода може и мора обезбедити и мимо националне правне регулативе, на међународном нивоу, уколико је одређена држава одговорна за праксу кршења људских права. Посебно, европске државе, прихватајући чланство у Савету Европе и Европској унији, саглашавају се да се пред судским органима европских организација (Европским судом за људска права, односно Европским судом правде) може поставити питање њихове одговорности. Пред Европским судом за људска права држава може одговарати због кршења људских права појединаца под њеном јурисдикцијом, а пред Европским судом правде шире одговара за вануговорно проузроковану штету и појединцима, правним лицима или другим државама. Земље чланице Савета Европе, односно Европске уније обавезне су да поштују одлуке тих судова. Отуда обавеза да се национални нормативни оквир прилагоди стандардима најважнијих регионалних организација, али и потреба да се укаже на то да је та одговорност по међународном праву (посебно по Европској конвенцији о људским правима и основним слободама) знатно строже постављена од одговорности наше државе за штету коју учине њени органи правосуђа по важећим унутрашњим прописима, по којима одговорност наше државе не обухвата штету коју учине њени органи правосуђа погрешним схватањем и применом одговарајућих правних норми. Насупрот томе, одговорност држава чланица Савета Европе за штету коју учине њихови органи правосуђа и други државни органи повредом људских права и основних слобода загарантованих Конвенцијом обухвата и њихову одговорност за штету због погрешног схватања и примене одговарајућих одредаба Конвенције о заштити људских права и основних слобода. Та одговорност је тако строга да се по својим правним последицама фактички изједначаје с објективном одговорношћу, иако се ради о претпостављеној одговорности код које разлози за искључење одговорности нису предвиђени [Михаиловић 2003: 409].

Да би држава могла да буде сматрана субјектом обавезе на накнаду штете потребно је да је одговорна за неосновано лишење или неосновану осуду, а то ће бити у случају када стоји у одређеном правном односу

према штетнику који је својом радњом изазвао штету другом лицу. Јасно је да је ова веза непосредна у случају када се ради о неоснованом кривичном прогону, лишењу слободе или осуди, јер су управо ово, као типичне радње обављања власти, радње у искључивој надлежности државних органа. У смислу грађанског права ради се увек о одговорности за радње другог, који поступа у име државе.

У случају да се држава прогласи одговорном за деликт који је извршило лице у државној служби, та одговорност делује увек као апсолутна (објективна), јер се никад не заснива на чињеници да је држава могла предвидети или хтела штетну последицу [Келзен 1998: 125]. Истовремено је то и оригинерна (изворна) одговорност државе за све грешке њене извршне власти и судова [Bezzola 1960: 58]. Управо због тога, оштећени има боље изгледе да успе у спору поводом накнаде штете који води против државе него против непосредног штетника, јер се ограничава на доказивање службеног својства штетника, постојања штетне радње и узрочне везу између предузете радње и штете. Такође, у случају успешног окончања спора, у повољнијој је ситуацији јер може да се наплати од дужника који не сме бити инсолветан.

Правни основ успостављања одговорности државе може бити створени ризик од настанка штете грађанима предузетим радњама државних органа. У овом случају држава се налази у улози јемца која својом имовином јамчи за правилно и законито вршење државне службе [Мрвић Петровић, Михаиловић, Петровић 2003: 81]. Држава тако преузима на себе и ризике погрешног поступања државних органа приликом расветљавања и разрешења кривичне ствари, чак и у оним случајевима у којима се грешка не може везати искључиво за поступке полиције, тужилаштва или суда, него других учесника у поступку (сведока, вештака) или се чини да је нема. Међутим, више би било у складу са савременим тренутком да се правни основ одговорности државе веже за пропусте у заштити уставом гарантованих људских права и основних слобода. Управо у случају права на накнаду штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде, чињеница да штета настаје у вези са људским правима и слободама налаже да се као правни основ одговорности државе истакне примарност обавезе државе да се стара о њиховом поштовању, по међународном праву, уставним и законским нормама. А ова обавеза државе је јавноправног карактера.

ПРАВНА ПРИРОДА ПРАВА НА НАКНАДУ ШТЕТЕ И СВРХА НАКНАДЕ

Успостављању обавезе државе на накнаду штете одговара, с друге стране, субјективно право грађанина који је био неосновано лишен слободе или неосновано осуђен да од ње тражи накнаду. Поставља се питање каква је правна природа овог права.

По својој правној природи право на накнаду штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде несумњиво јесте субјективно

грађанско право *sui generis*. Његова основна специфичност изражава се у томе што су противправну штетну радњу предузели државни органи и што је штета узгредна, али непосредна последица кршења права и слобода грађана.

Слобода се обично одређује као могућност да се живи по властитом избору, а њене су карактеристике универзалност (припада свим људима), свеобухватност (протеже се на све аспекте људске егзистенције), правна признатост и заштићеност (због чега је препозната као једна од највиших уставних вредности), ограниченост (правима и слободом других појединаца и јавним интересом) [Varetić 2006: 143]. У случају неоснованог лишења или неосноване осуде најпре се повређује телесна слобода физичког лица – титулара права на слободу. Телесна слобода, која имплицира слободно кретање, боравак и настањивање, слободно одлучивање о властитом здравственом стању и о медицинским и другим захватима који се тичу телесног интегритета личности, најважнији је аспект општег појма слободе и претпоставка остваривања других аспеката слободе [Varetić 2006: 154]. Управо због тога и најважнији међународни акти, као и уставни прописују крајње границе задирања у нечију телесну слободу, а у ситуацији када се те границе прекораче и настане штета поставља се питање њене адекватне накнаде.

Друге специфичности права на накнаду штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде јесу да је право на накнаду штете најважније, али само једно од низа других права које треба да омогуће пуну друштвену рехабилитацију лица невино оптуженог или кажњеног за извршење кривичног дела. С тим у вези поставља се питање да ли накнада штете (и то првенствено нематеријалне) може постићи сврху компензације или нужно, због карактера штетне радње, остварује и неке друге циљеве. Када начелно разматрамо сврху накнаде, имамо у виду тзв. монистички систем накнаде штете који постоји у законодавствима континентално-европског типа у којима накнада има искључиво репарационо-компензаторну сврху. Јер, традиционално, још од друге половине 19. века европски теоретичари одбацују теорију о накнади штете као приватној казни. И наши теоретичари су се доследно изјашњавали у том смислу [Станковић 1972: 50; Николић 1995: 124; Петровић 1996: 23]. Међутим, савремени примери из европског права, посебно у сфери повреде права личности (и то угледа и достојанства личности нетачним извештавањем у средствима јавног информисања) показују да досуђене високе новчане накнаде реално остварују и функцију кажњавања [Николић 1995: 124; Behr 2003: 134].

Компензаторни елементи накнаде штете за случај неоснованог лишења или неосноване осуде испољавају се у надокнади губитака које жртва трпи. Отуда је накнада штете, када компензаторно делује, усмерена искључиво на отклањање последица штетног догађаја и на оштећеног. Основно мерило те накнаде јесте претрпљени губитак. При томе нам није од значаја на који је начин штета настала и с којим обликом кривиче је предузета штетна радња. Зато је могуће да је штетник у обавези да

накнади и оне штете које је својом непажњом проузроковао. За разлику од тога, накнада којом је потребно да се штетник казни има у фокусу природу деликта којим је штета проузрокована и личност самог штетника. Она је, осим тога, усмерена и на трећа лица (која треба да одврати од сличних понашања), као и на друштво [Behr 2003: 109 etc] . Због тога она може бити одређена у вишеструко већем износу од стварног губитка који је оштећени претрпео.

Накнада штете свакако генерално остварује репарационо-компензаторну функцију, па тако и накнада штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде. Али, пошто она следи после грешке државе која се испољава као кршење уставом гарантованих људских права, а то су понекад најтежи облици незаконитог поступања, не може се сасвим искључити и њен казни ефекат. Да се о томе води рачуна показују околности које судија утврђује пре него што одлучи о висини накнаде, а које редовно, осим чињеница које се тичу оштећеног, обухватају и околности везане за штетни догађај и самог штетника. Ово казни дејство накнаде у случају неоснованог лишења слободе или неосноване осуде је, додуше, потиснуто основном компензационом сврхом казне, али је очигледно да постоји и да може имати значајног утицаја при опредељењу судије да одмери одговарајућу накнаду штете.

ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА НЕОСНОВАНО ЛИШЕЊЕ СЛОБОДЕ У ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И У ПРАКСИ

Због своје нарочите повезаности с облашћу јавног права, право на накнаду штете у корист лица неосновано лишеног слободе или неосновано осуђеног, у правном систему Србије регулисано је ратификованим међународним актима, Уставом и одговарајућим законима. Остављајући по страни међународно-правну и уставну регулативу, будући да се бавимо одговорношћу државе за штету, упутно је кратко подсетити на постојећу законску регулативу.

У складу с уставним гарантијама основних људских права и слобода (укључујући ту и заштиту од произвољног хапшења и кршења претпоставке невиности), Кривични законик, Законик о кривичном поступку, Закон о прекршајима и Законик о извршењу кривичних санкција одређују границе законитог деловања државних органа којима се захвата у телесну слободу појединца, регулишући услове за лишење слободе учиниоца прекршаја или кривичног дела на месту извршења дела, одређивање задржавања у случају сумње да је извршио дело, притвора или других судских забрана у вези с напуштањем места боравка и начин извршења затворских казни и мера безбедности повезаних с лишењем слободе. При томе се правни основ, услови и поступак у којем лица неосновано лишена слободе или неосновано осуђена могу остварити право на накнаду штете конкретније уређују Закоником о кривичном поступку (даље ЗКП) и Законом о прекршајима, док се критерији за одмеравање накнаде у свему опредељују према одредбама Закона о облигационим

односима. Како се у Закону о прекршајима право на накнаду штете по основу неоснованог лишења слободe регулише *mutatis mutandis* као и у Законику о кривичном поступку, у даљем излагању ћемо истаћи најважније одлике постојеће регулативе по ЗКП¹.

У нашем праву традиционално је прихваћено особено решење, по чему смо слични руском праву, на пример, да се право на накнаду штете због неоснованог лишења слободe и неосноване осуде регулише кривично-процесним законодавством, чиме се јасно истиче да је у функционалној вези с радом правосудних органа. За разлику од већине других европских законодавстава у којима круг овлашћених лица своди на оне који су неосновано кажњени или су према њима одређене мере безбедности, ЗКП не прави ову разлику [деталније у: Грубач 1979; Мрвић Петровић, Петровић 2008]. Стога су на накнаду штете овлашћена како лица којима је неосновано изречена било која кривична санкција (укључујући ту и најлакшу, какве су мере упозорења), тако и лица која су неосновано била оглашена кривима, а ослобођена од казне. Штавише, по одредбама ЗКП – активно су легитимисана на подношење захтева за накнаду штете и она лица према којима је кривични поступак обустављен или је према њима оптужба одбијена (макар из формалних разлога) [Грубач 1979: 31]. Овакво решење доприноси да је круг активно легитимисаних веома широко одређен иако не обухвата све случајеве у којима је могуће да неко трпи штету (на пример, када после неправоснажне осуђујуће пресуде уследи правоснажна ослобађајућа пресуда). Како се право на накнаду штете неосновано осуђеном увек остварује *post factum*, пошто је дошло до кршења његових права, у поменутом случају осуђеном преостаје као једини вид моралне сатисфакције да тражи објављивање нове, ослобађајуће или одбијајуће судске одлуке.

Одредбама члана 556, става 1 тачке 1 и 2 ЗКП предвиђене су тзв. негативне претпоставке које из круга генерално овлашћених лица на накнаду штете због неосноване осуде искључују одређена лица. То су они који су својом кривицом узроковали настанак штетног догађаја (рецимо, када лажно признају извршење кривичног дела) или они који настоје да остваре захтеве неспојиве с јавним интересом и моралном сатисфакцијом која треба да се постигне накнадом штете за случај неосноване осуде. Друга категорија активно легитимисаних лица јесу лица која се сматрају неосновано лишеним слободe, што је прецизирано у члану 560 ЗКП. За разлику од ранијих законских решења, по којима је право на накнаду штете признавано лицима незаконито лишеним слободe, важећи ЗКП из 2001. године говори само о неосновано лишеним слободe. Разлика није само термиолошка, него се тим решењем круг овлашћених лица значајно проширује, јер се основаност лишења слободe процењује према крајњем исходу кривичног поступка, без обзира што је у време одређивања лишења слободe оно могло уследити из законом оправданих разлога па се, према томе, не ради о противправном поступању државних органа.

¹ Службени лисћ СРЈ, 70/2001 и 68/2002; Службени гласник РС, 58/2004; 85/2005; 115/2005; 46/2006; 49/2007; 122/2008; 20/2009; 72/2009; 76/2010.

Како се види, ово процесно решење је сасвим у складу с међународним стандардима. У оквиру ове групе овлашћених лица у пракси по бројности преовлађују лица према којима је током кривичног поступка била у притвору или према којима је била одређена нека од судских забрана напуштања пребивалишта, боравишта, одређеног подручја или стана или су на друге начине била лишена слободе у вези с кривичним делом, под условом да исход поступка укаже на неосновност њиховог лишења слободе.²

Док су услови за стицање права на накнаду штете регулисани Законом о кривичном поступку, дотле су сва питања о штети и накнади штете регулисана општим правилима Закона о облигационим односима³ (члан 155; члан 199–204). Од 1986. године судска пракса је заузела став да у случајевима захтева за накнаду штете због неосноване осуде или неоснованог лишења слободе не треба посебно утврђивати поједине видове претрпљене нематеријалне штете, него се сматра да постоји јединствени вид штете, која обухвата све штетне последице везане за личност оштећеног проистекле из штетног догађаја. Зато се за ову штету досуђује један износ накнаде при чијем одмеравању суд узима у обзир све околности случаја (углед који је оштећени раније уживао у својој средини, однос средине према њему после осуде, односно лишења слободе, тежину и природу кривичног дела, време трајања лишења слободе и све друге околности које су утицале на природу, тежину и трајање психичких болова)⁴. Међутим, дешава се да судови још увек не поштују овај закључак и то зато што увек морају најпре утврдити који су видови нематеријалне штете у конкретном случају настали, како би могли одредити висину јединствене правичне накнаде. У циљу уједначења судске праксе изграђени су објективни и субјективни параметри на основу којих ће суд проценити висину штете и досудити правичну накнаду.

Овлашћено лице остварује право на накнаду штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде иницирајући поступак обештећења ван спора пред нарочитом комисијом Министарства правде или, у случају неуспеха поравнања, подноси тужбени захтев редовно надлежном суду. Управни поступак у којем се постиже поравнање треба да обезбеди брзо обештећење оштећеног. По природи ствари, парнични поступак би требало да буде крајња могућност која се користи онда када странке нису сагласне у погледу постојања основа за накнаду штете или њене висине.

² Оштећени према којима је неосновано био покренут кривичних поступак, ако нису били лишавани слободе у вези с поступком немају право на накнаду штете (чак ни због повреде части и угледа), јер, према ставу судске праксе, „штити их презумпција невиности док се не донесе правоснажна осуђујућа пресуда, а како ова никада није донета, то фактичка штета у виду душевних болова није наступила, јер су углед и част тужиоца били заштићени овом претпоставком“ (Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 4356/03 од 21. 1. 2004).

³ *Службени лист СФРЈ*, бр. 29/78, 39/78, 39/85, 45/89, 57/89; *Службени лист СРЈ*, бр. 31/93, 22/99 (23/99, 35/99 и 44/99).

⁴ Закључак са саветовања грађанских и грађанско-привредних одељења Савезног суда, Врховних судова република и Врховног војног суда од 15. и 16. 10. 1986. године, који се и даље прихвата у судској пракси.

Постојећи правни оквир, рекло би се, гарантује широке могућности за остварење права на накнаду штете у случају неоснованог лишења слободе или неосноване осуде, а процесна правила омогућавају брзу надокнаду штете. Али, то у пракси није тако. Број захтева који се подноси Комисији за накнаду штете по основу неоснованог лишења слободе или неосноване осуде годишње износи преко 800. Тако је у периоду од 1. јануара 2002. године до 31. децембра 2006. године укупно било примљено 3.450 захтева, од чега 2004–2006. преко 800 захтева по години [Мрвић Петровић, Петровић 2008: 124], док је у извештају Комисије од 31. јануара 2010. године наведено да су у 2009. години и за прва три месеца 2010. године 1.183 особе поднеле захтеве Комисији по овом основу [Јаковљевић 2011]. Према подацима из наведеног истраживања, половина поднетих захтева односи се на неосновано притварање током кривичног поступка који се окончава обуставом, а затим по бројности преовлађују захтеви због донете одбијајуће пресуде (најчешће због наступања апсолутне застарелости поступка у предметима где се суди за кривична дела против службене дужности и против привреде) [Мрвић Петровић, Петровић 2008: 142]. Ови подаци индиректно упозоравају на разлоге неоправдано покренутих кривичних поступака у пракси, тј. да органи гоњења не процењују на време да ли против одређеног лица стоје довољни докази који би довели до осуђујуће пресуде, него се рутински приступа лишењу слободе и одређивању мере притвора, док се у исто време обезбеђују докази који би могли довести до осуђујуће пресуде. Да би овај закључак могао бити тачан потврђују подаци да се 45,2% захтева односило на притвор који истражни судија одређује и траје до месец дана, а трећина (33,3%) на притвор трајања од једног до три месеца (будући да се притвор од месец дана чешће продужава одлуком ванрасправног већа за још два месеца), док су знатно ређе били заступљени неосновани притвори дужег трајања, сигурно и због сталног судског проверавања постојања разлога за продужење притвора [Мрвић Петровић, Петровић 2008: 147]. Подаци о пренасељености установа у којима се извршава казна затвора и мера притвора такође указују на логичност тврдње да повећање броја притвараних лица увећава шансе да дође до неоснованих лишења слободе. Тако је 31. децембра 2009. године у таквим установама у Републици Србији било 10.795 лица, од чега су чак четвртину (2.601) чинила притворена лица⁵. Поређења ради, према подацима Савета Европе за 2007. годину (резултати истраживања објављени 2010. године), када је у Србији број притвараних чинио 20,2% од укупног броја лица лишених слободе, у Словенији је тај број достигао 17%, Македонији 5,2%, Хрватској 5%, Румунији 7%, а у Бугарској 10% [Aebi, Delgrande 2010: 61]. Ако се ништа не учини на томе да стручњаци у правосуђу *ultima ratio* одређују меру притвора, а уместо казне краткотрајног затвора изричу неку од алтернативних санкција, могућност замене затворске казне до годину дана тзв. кућним затвором,

⁵ Годишњи извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција за 2009. годину, стр. 90.

уведена изменама Кривичног законика 2009. године⁶ и притвора тзв. кућним притвором уз електронски надзор неће суштински допринети смањењу броја захтева за накнаду штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде. Јер су и ове мере, иако алтернативе затварању, повезане с ограничењем слободе кретања осумњичених, односно осуђених лица.

ЗАКЉУЧАК

Као и у другим континентално-европским системима, тако се и у Републици Србији право на накнаду штете у корист неосновано осуђеног или лица неосновано лишеног слободе темељи на Уставу, а конкретизује кроз законске одредбе. Одговорност државе је при томе објективна и постоји не само када је противправном радњом службеног лица проузрокована другом штета, него и онда када исход кривичног поступка указује на то да је накнадно престао да важи законски основ предузете радње којом је лице било лишено слободе или кажњено, чиме се приближавамо међународним стандардима који забрањују кршења права на слободу и сигурност лица било којим арбитрарним поступком државних власти.

И заиста, одговорност државе мора бити објективна, а истовремено врло широко постављена у овим ситуацијама, јер се тиме настоје повезано остварити два наизглед противречна циља. Један је везан за поштовање уставом прокламованих људских права и основних слобода, а други да се отклоне појаве неделотворног рада правосуђа и органа управе или дисфункција у међусобној сарадњи које су до кршења права довеле. И док се овом првом циљу посвећује пуна пажња, макар на уставноправном и законодавном нивоу, дотле се у погледу остваривања другог циља у нашој средини проблем „гура под тепих“, а објективна одговорност државе за накнаду штете постаје, парадоксално, препрека да се установи појединачна одговорност оних полицајаца, судија или јавних тужилаца који су доносили нецелисходне или незаконите одлуке у конкретном случају. Стиче се утисак да је најважнији интерес заједнице како да држава ту штету накнади пре него како да држава спречи уобичајене процедуре рада управе и правосуђа који погодују настанку таквих штета. Нажалост, држава често није кадра ни ову прву обавезу успешно да испуни, те се дешава да су лица која располажу правоснажним вансудским поравнањем (које су склопила с надлежном комисијом Министарства правде Републике Србије) принуђена да покрену парнични поступак. Проблеми у остваривању захтева за накнаду штете од државе по основу кршења основних људских права и слобода су недопустиви и озбиљно компромитују напоре на учвршћењу владавине права. Јер, није довољно да држава саму себе ограничи прописивањем властите одговорности за штете због неосноване осуде или неоснованог лишења слободе, него и да у свему другом поштује право које ствара, старајући се да обезбеди такве услове

⁶ Службени гласник РС, 79/2009.

у којима ће се број захтева на накнаду штете по основу неоснованог лишења слободе или неосноване осуде смањивати, док ће основани захтеви моћи ефикасно да се остваре.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Грубач, Момчило. *Накнада штете за неоправдану осуду и неосновано лишење слободе*, Београд: Савремена администрација: 1979.
- Денковић, Драгош. *Вршење државне службе и одговорности за штету проузроковану грађанима*. Докторска дисертација, Правни факултет у Београду: 1957.
- Диги, Леон. *Преображају јавног права*, (превод), Београд: Правни факултет – Центар за публикације: 1988.
- Духно, Николай Алексеевич; Виктор Иванович Ивакин. Понятие и виды юридической ответственности, *Государство и право*, 6, 2000: 12–17.
- Јовановић, Слободан. *О држави (основи једне правне теорије)*, 3. доп. изд. Београд: Књижарница Геце Кона: 1922.
- Келзен, Ханс. *Ојшћа теорија права и државе*, (превод), Београд: Правни факултет – Центар за публикације: 1988.
- Михаиловић, Никола. Одговорност државе за штету коју учине њени органи правосуђа, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, LXXV, 75, 11–12, 2003: 409–422
- Мрвић Петровић, Наташа; Никола, Михаиловић; Здравко, Петровић (2003), *Вануговорна одговорност државе за штету учињену њеним грађанима*, Београд: Војноиздавачки завод и Институт за упоредно право: 2003.
- Мрвић Петровић, Наташа; Здравко, Петровић. *Накнада штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде*, Београд: Центар за мир и развој демократије: 2008.
- Николић, Душан. *Грађанскоправна санкција*, Нови Сад: Правни факултет: 1995.
- Петровић, Здравко. *Накнада нематеријалне штете због повреде права личности*, Београд: НИУ Војска: 1996.
- Спекторски, Евгениј. *Држава и њен животи* (превод). Београд: Правни факултет – Центар за публикације: 2000.
- Тасић, Ђорђе. Појам права, у: *Избор расправа и чланака из теорије права* (приредио Р. Лукић), Београд: САНУ, VI, 1984: 173–184.
- Varetić, Marko. Povreda prava na slobodu, u: *Odgovornost za neimovinsku štetu zbog povrede prava osobnosti*, уредник Р. Klarić, Zagreb: Narodne novine, 2006: 135–182.
- Behr, Volker. Punitive Damages in American and German Law – Tendencies towards Approximation of Apparently Irreconcilable Concepts, *Chicago. Kent Law Review*, 78, 2003: 105–161.
- Krbek, Ivo. *Odgovornost države za štetu*. Odjel za filozofiju i društvene nauke, knj. V, Zagreb, JAZU: 1954: 155–224.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- Јаковљевић, Јаска. Држава плаћа грешке, *Дневник*, објављен 28. 3. 2011. године, доступно на адреси <http://www.dnevnik.rs> (приступ 25. 9. 2011.г).
- Aebi, F. Marcelo, Natalia, Delgrande, Council of Europe Annual penal Statistic, SPACE I, PC-CP (2010)07, dostupno na: http://www.coe.int/t/e/legal-affairs/legal_cooperation/prisons_and_alternatives/statistics_space_i/PC-CP_2009, (приступ 31. 8. 2011).

STATE RESPONSIBILITY FOR DAMAGE CAUSED BY UNFAIR
SENTENCE OR UNFOUNDED ARREST

by

NATAŠA MRVIĆ PETROVIĆ
The Union University – Faculty of Law
2 Kosančićev venac Street, Beograd, Serbia
E-mail: petroviczdravko@ikomline.net

ZDRAVKO PETROVIĆ
Mediterranean University – Faculty of Law
Vako Đurović Street w/o number, Podgorica, Montenegro
E-mail: petroviczdravko@ikomline.net

SUMMARY: The legal basis of state responsibility for damage caused by unfair sentence or unfounded arrest is the need to protect fundamental human rights and freedoms guaranteed by the Constitution and generally accepted international rules. The right to compensation on this basis (although subjective civil right) has a sui generis legal nature, because it is connected with the protection of human rights. Joint public-private legal nature of such a request is expressed in the legislation of the Republic of Serbia, because the circle of authorized persons and the conditions under which they may be entitled to compensation is determined by the criminal procedural rules, while the existence of a legally recognized forms of damage and the extent to which the damage may be reimbursed is estimated according to the general rules of Law of obligations. While the legislation is very progressive, it is observed that, in practice, the applications for compensation are usually submitted because of the most unreasonable detention of up to one month or three months, and the inefficiency of the criminal proceedings, suspended upon the expiration of the absolute limitation of prosecution. The state could easily affect these practices. Also, the priority of state must be meeting its financial obligations with regard to final adjustments, and the imposition of demands for compensation.

KEYWORDS: damage compensation, criminal procedure, unfair sentence, unfounded arrest, state responsibility for damage, human rights